

Adrianna Piotrowska
Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
adriannapiotrowska@onet.eu

 <https://orcid.org/0000-0002-9208-8323>

ZWIĄZKI PRZYMIOTNIKA *BYŁY* Z RZECZOWNIKAMI

Słowa kluczowe: semantyka, składnia, jednostka leksykalna, przymiotnik, rzeczownik
Keywords: semantics, syntax, lexical unit, adjective, noun

Celem tego artykułu jest analiza relacji składniowych i semantycznych zachodzących między przymiotnikiem *były* a rzeczownikami. W przedstawianym opisie korzystam z materiału pochodzącego z Narodowego Korpusu Języka Polskiego (NKJP), słowników i literatury językoznawczej. Tło porównawcze stanowią bliskoznaczniki przymiotnika, *dawny* oraz *eks*, a także jego antonimy, *aktualny*, *teraźniejszy*, *obecny*.

1. Słowniki języka polskiego traktują przymiotnik *były* jako jednostkę dwu- bądź wieloznaczną. Przyjrzyjmy się bliżej definicjom z *Innego słownika języka polskiego* (ISJP), które zwracają uwagę na różne sposoby odniesienia *były*:

były, *-li* 1 Słowem **były** określamy 1.1 osoby, które miały jakieś stanowisko lub jakąś funkcję, ale już ich nie mają. *Poprosiliśmy o wypowiedź byłego rektora UW, profesora Henryka Samsonowicza... ..mój były mąż.* 1.2 rzeczy i miejsca, które pełnią inną funkcję niż kiedyś. *Szkoła mieściła się w byłym klasztorze dominikańskim... ..była siedziba prezydenta.* 1.3 kraje, które już nie istnieją lub istnieją w innych granicach. *Jakie będą losy państw byłego ZSRR?... ..była Jugosławia.*

2 Słów **były** albo **była** używamy potocznie, mówiąc o swoim lub czyimś byłym mężu albo o byłej żonie. *Spotkałem dziś moją byłą* (ISJP I: 145).

Oprócz podstawowego znaczenia odnotowane jest też wtórne (z kwalifikatorem pragmatycznym *pot.*), w którym przymiotnik *były/była* występuje w funkcji rzeczownika, w odniesieniu do byłego męża czy byłej żony. Podobnie ujmuje tę kwestię *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, gdzie *były* to ‘ pochodny od być’ przymiotnik w znaczeniu: „taki, który przestał czymś lub kimś być, miniony, dawny”. Oprócz informacji o połączeniach wyrazowych i frazeologii słownik skupia się na znaczeniu w węższym zakresie, m.in. na żartobliwym użyciu tego przymiotnika, któremu w całości poświęcona jest druga część definicji. W drugim bowiem znaczeniu *były* używamy (żartobliwie!), mówiąc „o dawnym, porzuconym, poprzednim mężu, narzeczonym, chłopaku” (PSWP VI: 107). W innych opracowaniach leksykograficznych, np. w *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* (WSJP), definicja obejmuje dwa odniesienia. Identyfikatorami znaczeń są wyrazy: *prezes* i *Związek Radziecki*. Wskazują one na dość szerokie, na pierwszy rzut oka, możliwości połączeń przymiotnika z rzeczownikami, ale nie obejmują wszystkich zaobserwowanych zależności.

Analiza związków przymiotnika *były* z rzeczownikami opiera się na założeniach metodologicznych strukturalnej semantyki leksykalnej. Treść przekazywana przez jednostkę *były* niezależnie od grup rzeczowników, z którymi się łączy, jest wspólna; por. interpretację schematu: X to były Y (Z-a), który odzwierciedlają zdania przykładowe:

Piotr to były sąsiad Ewy.: ‘Piotr był sąsiadem Ewy (przestał być sąsiadem Ewy); w chwili, kiedy o nim mówię, nie jest sąsiadem Ewy’.

Część rzeczy zostawiłem wówczas w moim byłym mieszkaniu.: ‘Mieszkanie należało do osoby mówiącej, przestało do niej należeć, w chwili, kiedy o nim mówi, nie jest jej mieszkaniem’.

Z byłej Jugosławii powstało kilka niezależnych państw.: ‘Jugosławia była nazwą jednego państwa, utworzonego z kilku; w chwili, kiedy o tym mówię, nie ma jednego państwa o takiej nazwie, istnieje kilka niezależnych państw’.

Badając łączliwość semantyczną jednostek, skupiam się więc na analizie ich znaczeń leksykalnych. Znaczenia figuratywne, które oczywiście mogą występować w różnych kontekstach (por. pkt 3 – *Nazwy istot żywych*), nie będą brane pod uwagę.

2. Przymiotnik *były* otwiera z prawej strony pozycję syntaktyczną dla elementów, które tworzą klasy niezamknięte (Bogusławski 1976; Bednarek, Grochowski 1997). A zatem cechą dystynktywną tego przymiotnika jest występowanie w wypowiedzeniu w pozycji przy rzeczowniku (Szupryczyńska 1980). *Były* jako element rozwijający grupę nominalną nie może występować samodzielnie. Nadrzędny rzeczownik ma wobec przymiotnika konkretne wymagania pod względem kategorii gramatycznych, por. *były sąsiad*, *była żona*, *byłe mieszkanie*, np.:

- (1) To jest mój były uczeń.
- (2) To jest jej były chłopak.
- (3) To jest ich były mieszkanie.

Ważną cechą przymiotnika *były* jest też jego apredykatywność. Ze względu na swoje właściwości, m.in. pełnienie „funkcji członu zależnego grupy imiennej” (Laskowski 1999: 352), nie może być on orzecznikiem w zdaniu, por. zdania (1)–(3) z (4)–(6):

- (4) *Mój uczeń jest były.
- (5) *To jest jej chłopak, który jest były.
- (6) *Ich mieszkanie jest byłę.

Funkcja atrybutywna jest cechą dystynktywną omawianego przymiotnika oraz innych, podobnych do niego, np. *dawny*, por.:

- (7) Kowalski i Nowak to **byli uczniowie** Gimnazjum nr 5.
- (8) Autobusem jechała z nami Alicja, **była dziewczyna** Krzyśka.
- (9) **Dawny znajomy** rodziców również pojawił się na bankiecie.

Zdarza się, że przymiotnik pełni w zdaniu funkcję rzeczownika, zajmując pozycję centralną w grupie nominalnej. W wypadku analizowanego *były* dzieje się tak m.in. w połączeniu z zaimkiem dzierżawczym, por. *jej były, ich była*. Przymiotnik ma więc swój homonim w postaci rzeczownika, por. np. *mój były* (w odniesieniu do byłego partnera):

- (10) Nie wiedział biedak, że **mój były** opuścił był niedawno swe stanowisko nieco gwałtownie – przynajmniej miałem trochę zabawy (NKJP).
- (11) No i wyobraź sobie, że wraca pewnego dnia do naszego gniazdka, a ja oglądam telewizję. A w telewizji występuje właśnie **mój były** (ibid.).

Pod względem referencji (Grzegorzczkowska 1995: 120) wyrażenia z przymiotnikiem *były* nie zawsze są określone dla nadawcy i odbiorcy komunikatu.

3. Zarówno rzeczowniki łączące się z przymiotnikiem *były*, jak i niemające tej cechy tworzą większe lub mniejsze grupy semantyczne. Będę się starała je wyodrębnić. Zacznę od niejednorodnej pod względem omawianej łączliwości grupy nazw osób.

Nazwy osób

Do grupy nazw łączących się z *były* należą m.in. nazwy zawodów (np. *nauczycielka, policjant, prostytutka*), por.:

- (12) Konkurs zainicjowała Krystyna Zygmunt, **była nauczycielka** biologii Szkoły Podstawowej nr 19 (NKJP).
- (13) Potem **były policjant** został bankowcem i wkrótce trafił do aresztu za oszustwa kredytowe (ibid.).
- (14) Ja sama książkę napiszę o tym moim życiu i znowu zarobię pieniądze! – **była prostytutka** wybucha śmiechem i zapala kolejnego papierosa (ibid.).

W skład tej grupy wchodzi również nazwy ról społecznych, nazwy stanowisk i funkcji, np. *studentka, uczeń, przewodnicząca, premier, posłanka, minister, dyrektor (szkoły)*, por.:

- (15) W galerii spotkałem Martę – **byłą studentkę** germanistyki.
- (16) Autorem okazał się niejaki Wilhelm Mach, **były uczeń** dębickiego gimnazjum (ibid.).
- (17) Kilka dni temu **była posłanka** wsiadła za kierownicę po alkoholu (ibid.).
- (18) Zdzisław D., **były dyrektor** szkoły podstawowej, zmarł w drodze do przychodni (ibid.).

Do omawianej grupy należą również nazwy osób określające relacje międzyludzkie motywowane sytuacyjnie (w szerokim sensie); np. *klientka, wspólnik, właściciel, narzeczony* (Joasi), *pacjent* (szpitala wojewódzkiego), *działacz* (PZPR), *jeniec* (obozu koncentracyjnego), *wiezień* (pawilonu X), *przyjaciel* (państwa Kowalskich), a także nazwy określające powinowactwo, np. *teściowa, zięć, bratowa, szwagier*, por.:

- (19) Nie można przecież wykluczyć, że nowym burmistrzem zostaje **były wspólnik** owego przedsiębiorcy [...] (ibid.).
- (20) Podejrzewamy, że ekspres skradł jakiś **były klient** salonu (ibid.).
- (21) Widziałem wczoraj w mieście Adama, **byłego narzeczonego** Joasi.
- (22) Oto **były działacz** PZPR nawiązuje do słów Papieża sprzed 18 lat [...] (ibid.).
- (23) [...] ukradł je Rasputinowi jego **były przyjaciel**, obecnie zawzięty wróg, Iliodor (ibid.).
- (24) Mój przyjaciel jest dobry dla **byłej teściowej**, bo czyha na jej biżuterię (ibid.).
- (25) Anna próbowała przekonać **byłych szwagrów** do przerwania kłótni w domu Teresy.

Na podstawie obserwacji łączliwości w klasie nazw osób można zauważyć następującą zależność: jeżeli dana relacja międzyludzka, komunikowana przez rzeczow-

nik, jest zależnością trwałą, nieodwracalną, to taki rzeczownik nie łączy się z *były*, por. np. **były ojciec*, **były zabójca*. Jeżeli natomiast relacja zawarta w rzeczowniku odnosi się do zależności, którą można zmienić, odwracalnej, to taki rzeczownik łączy się z *były*, por. np. *była teściowa*. Analogiczna sytuacja dotyczy przymiotników takich jak *poprzedni*, *następny*, *kolejny*, por. **poprzedni ojciec* (Adama), ale: *poprzednia teściowa* (Adama), por. wypowiedzenia:

- (26) Często nie ma na to czasu w gabinecie, bo już czeka **następny klient** (ibid.).
 (27) Wstyd powiedzieć, ale moja **poprzednia żona** też była blondynką (ibid.).
 (28) Kiedy w roku 1981 rzucił ją **kolejny narzeczony**, próbowała się zabić [...] (ibid.).

W określonym kontekście syntaktycznym nazwy relacji międzyludzkich, takie jak np. *miłość*, mogą być używane wtórnie również jako nazwy osób. Słowo *miłość* musi wówczas współwystępować z rzeczownikiem w dopełniaczu ((29)) lub z zaimkiem dzierżawczym ((30)), por.:

- (29) I choć można narzekać na to, że **była miłość głównego bohatera** wygląda jak facet, to [...] (ibid.).
 (30) Grzegorz zaś powrócił do **swojej byłej miłości**, brazylijskiej tancerki Sandry (ibid.).

Podobny wynik otrzymamy, wstawiając w miejsce *były* jego bliskoznacznik – przymiotnik *dawny*, a także *eks*. Dopuszczalne są też ciągi typu *aktualna miłość*, *obecna miłość*. Antonimy te uznać można za Renatę Grzegorzczukową za przymiotniki temporalne. Odnosimy je do wyznaczonego momentu. Przymiotnik *dawny* wchodzi w skład wyrażień, które

stanowią podstawową (ogólnosłowiańską) grupę wykładników wskazywania na cechę temporalną zrelatywizowaną do aktu mowy: ‘taki, który miał miejsce, zdarzył się, istniał w czasie odległym od aktu mowy’. Należą więc do serii deiktycznej określeń temporalnych (Grzegorzczukowa 2012b: 233).

Uczona uważa, że połączenia przymiotników deiktycznych z rzeczownikami osobowymi neutralizują ich deiktyczny charakter. Wskazuje na to, że np. przymiotnik *przyszły* w połączeniu z nazwami osób, np. *przyszły laureat Nagrody Nobla*, *przyszły mąż* (*W roku 1980 poznała swego przyszłego męża*), i w tym użyciu, paralelnym do przymiotnika *były* (*były mąż* / *była premier*), nie ma charakteru deiktycznego (Grzegorzczukowa 2012a: 221). Jeśli przyjmiemy za autorką, że wyrażenia deiktyczne sytuują opisywane zdarzenie względem aktu mowy, to faktycznie połączenia typu *były mąż*, *była premier*, *były właściciel*, *była księgowa* nie dostarczają nam informacji na temat tego, kiedy opisywany stan miał miejsce. Odsyłają tylko do danego czasu,

do miejsca, w którym ktoś był jakiś, ktoś miał daną cechę itd. W pewnym stopniu można je więc zakwalifikować do serii anaforycznej, którą Grzegorzczukowa uważa za „wskazującą relację do innego wydarzenia” (ibid.: 218). Ciąg *były mąż* wskazuje na wydarzenie, na pewien okres, w którym jakiś X był mężem jakiejś Y.

Były jest przymiotnikiem, który trudno jednoznacznie przyporządkować nawet do wspomnianej w tekście serii anaforycznej. Odnosi się do pojęcia czasu, jednak nie tak precyzyjnie, jak jego bliskoznaczniki i antonimy, por. *były* – nie: *aktualny* w odniesieniu do nazw osób (np. *Piotr to były chłopak Magdy.*; aktualnie nie jest chłopakiem Magdy, analogicznie zob. pkt 1). W wypadku *były* nie wiemy dokładnie, o jaki okres chodzi, natomiast przymiotnik *aktualny* odnosi się do obecnego stanu rzeczy. Podobnie dzieje się przy zestawieniu jego bliskoznacznika *dawny* – nie: *teraźniejszy*, *obecny* (np. *Jan to dawny znajomy Jakuba.*; Jan nie jest teraźniejszym, obecnym znajomym Jakuba), tutaj również nie potrafimy wskazać konkretnego momentu, do którego odnosi się przymiotnik *dawny*. Natomiast antonimy obu jednostek, w szczególności przymiotniki temporalne, takie jak *aktualny*, *bieżący*, *teraźniejszy*, *obecny*, odnoszą się precyzyjnie do określonego momentu w rzeczywistości.

Należałoby być ostrożnym w łączeniu tych samych rzeczowników z przymiotnikami tylko pozornie tożsamymi semantycznie (por. przykłady *dawny znajomy* i **były znajomy*). W myśl przyjętych przeze mnie założeń przymiotnik *były* nie wiąże się z nazwami, które odnoszą się do stanu nieodwracalnego w czasie. Choć w NKJP znajdziemy kilka podobnych wypowiedzi, por.:

- (31) – Wtedy puściły mu nerwy – wspomina Jerzy, **były znajomy** Artura S. (NKJP).
 (32) Sprawę z „drogimi poradami” upublicznił Andrzej Potocki, były poseł Unii Wolności i jednocześnie **były znajomy** Zygmunta Frankiewicza, prezydenta Gliwic (ibid.).

Można uznać je za akceptowalne, jeśli weźmiemy pod uwagę argumenty pozajęzykowe, jak np. to, że ktoś podtrzymywał znajomość z kimś, spotykał się z nim, ale teraz tego nie robi, a więc nie jest jego znajomym. Kluczowy jest jednak moment samego poznania, który jest nieodwracalny – nie da się powiedzieć literalnie, że przestało się kogoś znać. Możemy kogoś nie poznać, zapomnieć, ale nie przestać znać. Natomiast łączliwość *znajomy z dawny*, bliskoznacznikiem przymiotnika *były*, por. *dawny znajomy*, nie budzi zastrzeżeń. W NKJP znajdziemy też niemal dziesięciokrotnie więcej przykładów użycia tego połączenia. Widoczna jest tu różnica znaczeniowa pomiędzy dwiema jednostkami i potwierdza to, że nie są one synonimami całkowitymi, lecz tylko wyrazami spokrewnionymi semantycznie.

Inaczej jest w wypadku wymienności *były* z ciągiem *eks*, który ma głównie odniesienie osobowe, a więc podobnie jak *były* łączy się z szeroką grupą nazw osób.

Skupiając się na problemie polegającym na ustalaniu konkretnego momentu w rzeczywistości, do którego odnosi się *były*, warto spojrzeć na ten przymiotnik po-

dobnie jak Zuzanna Topolińska, która w swoich najnowszych artykułach na temat parazytmów oraz przymiotników dzierżawczych (Topolińska 2011a, 2011b) pisze o „leksemach, których zadaniem jest ekspresywne podkreślenie zakresu referencji/ekstensji grupy imiennej i/lub tożsamości/podobieństwa jej referentów [...]” (Topolińska 2011a: 53). Autorka za takie jednostki uznaje np. przymiotniki *własny, osobisty, prywatny*. Można by postawić tezę, że użycie przymiotnika *były* również wskazuje na pewną ekspresywność, jeśli chodzi o zakres odniesienia.

Kolejną z większych podklas nazw osób mających szeroki zakres odniesienia stanowią nazwy nosicieli cech (por. Horodeńska-Ostaszewska 2011). Zaczę od tych podklas, z którymi połączenie *były* jest akceptowalne, por. określenia cech charakteru, np. *były ponurak, flirtiarz, marzyciel, flegmatyczka*. Choć takie cechy przysługują osobie w sposób niezależny od czasu, to nie muszą być stale związane z tą osobą, mogą ulec zmianie. Z drugiej strony w tej grupie znajdziemy też jednostki określające czyjeś przyzwyczajenia (do wykonywania określonych czynności), nierzadko wiążące się z nazwami nałogów, uzależnień, por. *były alkoholik, były narkoman, były palacz, były piwosz, były kawosz, były obdartus, były zmarzłak, były śpioch*; por. także inne nazwy, związane z kwestiami obyczajowymi, kulturowymi czy religijnymi, nazwy wyznań czy orientacji seksualnej, np.:

- (33) – Pod choinkę – rzekł **były ponurak** – otrzymałem ważny prezent (NKJP).
- (34) Dla niego **były pijak** jest bardziej wiarygodny (ibid.).
- (35) Były recenzent byłych teatrów w byłej niegdyś Polsce, **były palacz** papierosów, były prezes ZLP, były satyryk, tenisista, prozaik i poeta, ale wciąż adorator Monisi, Anton (ibid.).
- (36) Założył go w 1975 roku w Amsterdamie **były homoseksualista** Johan van der Sluis (ibid.).
- (37) Sędzia Z. z Jastrzębia Zdroju, lat 30, **były katolik**, opowiada do mikrofonu o swoim spotkaniu z Bogiem (ibid.).
- (38) Kto by pomyślał, że ten **były kawosz** wróci do picia espresso.
- (39) Adam, **były śpioch**, od początku wiosny zaczął regularnie wstawać o szóstej.
- (40) **Były obdartus** zaczął dbać o siebie i zmienił się nie do poznania.

Takie atrybuty nie przysługują osobie na stałe (ktoś może przestać być np. alkohikiem), dlatego też ich nazwy mogą łączyć się z *były*. Kolejną ważną podgrupą są nazwy typu: *zabójca, twórca, zdobywca, zdrajca, inicjator, zwycięzca*. Ich połączenie z *były* jest nieakceptowalne, por. **były zabójca, *były zwycięzca, *były zdobywca*. Wyrażenia te, z uwagi na fakt nieodwracalności nazywanego wydarzenia w rzeczywistości pozajęzykowej, są bezdyskusyjnie nieakceptowalne w języku polskim. Dla porównania, w językach południowosłowiańskich, np. w języku serbskim, połączenia typu **bivši ubica* (pol. *były zabójca*) również są niedopuszczalne. Dopuszczalne są w nim natomiast, podobnie jak w polszczyźnie, połączenia *bivši* z innymi

rzeczownikami tej grupy, np. *gnjavor* (pol. *gubernator*) czy *dobročinielj* (pol. *dobroczyńca*) (Ivić 2007: 13–17). Obserwacje Milki Ivić potwierdzają hipotezę o uniwersalnym charakterze sprzeczności połączeń typu **były zabójca*, **była wdowa*, **były ojciec*. Są one ściśle związane z pojęciem czasu. Wśród nazw osób znajdują się również inne przykłady powodujące dewiację, por. **była matka*, **były brat*. Takie połączenia nie są możliwe ze względu na relację łączącą dane osoby – w tym wypadku jest to relacja pokrewieństwa (nie można jej zmienić).

Przy okazji nazw nosicieli cech warto wspomnieć o nazwach stanów fizycznych i psychicznych człowieka, por. *uśmiech*, *smutek*, *płacz*, *radość*. Połączenia takich jednostek z *były* są nieakceptowalne.

Nazwami osobowymi *sensu largo* są też nazwy instytucji, organizacji i innych ciał kolegialnych, zarówno nazwy własne, jak i ogólne. Mogą się one łączyć z przymiotnikiem *były*, por. *była Polska Partia Robotnicza*, *byłe Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, *byłe Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, *była Gazeta Warszawska*, np.:

- (41) W 1992 r. **byłe ministerstwo do spraw gazu** płynnie przekształcono w spółkę akcyjną Gazprom [...] (NKJP).

Nazwy artefaktów

Nazwy te rozumiane są (za: Grochowski 1993: 60–64) jako mające odniesienie do przedmiotów, które stanowią wytwory działalności człowieka w otaczającym go świecie. W tej grupie, podobnie jak w poprzedniej, znajdują się rzeczowniki, które łączą się z *były*, por. *byłe mieszkanie*, *były magazyn* (broni), *były zamek*, *były klasztor*, *była myjnia* (samochodowa), ale również takie, z którymi próba połączenia *były* powoduje dewiację, por. **były telefon*, **były długopis*. Trudno sformułować regułę wyjaśniającą powody takiego zróżnicowania nazw. Założmy jednak, że zależy ono od przeznaczenia danego artefaktu, które może się zmieniać (podobnie zresztą jak np. przynależność lub właściciel danego obiektu), co powoduje, że dana nazwa może współwystępować z przymiotnikiem *były*, por. np. *były magazyn broni*, *byłe mieszkanie Nowaków*:

- (42) Jeden z budynków, **były magazyn**, oddano w użytkowanie Urzędowi Miejskiemu [...] (NKJP).
- (43) Przez wakacje z gminnych pieniędzy przystosowano **byłe mieszkanie** dla potrzeb biblioteki i czytelnicy (ibid.).

Zauważmy, że łączliwość *były* z nazwami artefaktów będących przedmiotami wytworzonymi z określonym, stałym przeznaczeniem (por. np. nazwy przedmiotów codziennego użytku – *krzesło*, *suszarka*, *widelec*, *mebłocianka*, *samochód*) powoduje dewiację, np. **Byłą suszarkę musiałam wyrzucić*. Za akceptowalne uznamy na-

tomiast połączenia *były* z takimi nazwami wytworów, których przeznaczenie może ulec zmianie, jak np. *magazyn, mieszkanie, pałac*, por.:

- (44) Budynek Muzeum Okręgowego – **były pałac** kupiecki rodziny Albertich, wybudowany został w 1801 roku, w stylu klasycystycznym wg projektu L. Niederöckera.

O łączliwości *były* z rzeczownikami z grupy nazw artefaktów decyduje więc m.in. możliwość zmiany przeznaczenia obiektu.

Do nazw artefaktów należą również derywaty, których łączliwość z *były* może budzić wątpliwości. Chodzi tu m.in. o nazwy pomieszczeń, derywaty odczasownikowe z formantami: *-arnia, -alnia, -isko, -nik*, por. np. wyrazy takie jak: *pływalnia, karmnik, ładowisko, kawiarnia*. Łączliwość przymiotnika *były* z wieloma wyrazami tego typu jest możliwa, choć zdecydowanie częściej łączy się one z jego bliskoznakiem *dawny*, por.:

- (45) Rozpadły się przedwojenne układy towarzyskie i grupowe, nie istniała już **dawna kawiarnia** „Ziemiańska”, szczególnie ulubiona przez skamandrytów (NKJP).

Jako istotną dla dużej liczby wyrazów tej grupy R. Grzegorzczkova wskazuje tu na „neutralizację opozycji między znaczeniem urzędnika (środką czynności) i miejsca”, przykładowo: *karmnik* ‘urządzenie do karmienia’ || ‘miejsce do karmienia’ (Grzegorzczkova, Puzynina 1999: 414). Zauważmy, że *były karmnik* w rozumieniu ‘miejsce do karmienia’, jest co prawda połączeniem możliwym do utworzenia, jednak trudno je zaakceptować, por.:

- (46) Jan przerobił *były karmnik* na altankę.

Wyrażenie *były karmnik* w rozumieniu ‘urządzenie do karmienia’ tym bardziej uznamy za sztuczne i dewiacyjne, por.:

- (47) *Jan sprzedał *były karmnik* za marne grosze.

Powstaje pytanie, co powoduje rozbieżność w ocenie połączeń *były* z nazwami artefaktów. Być może pomocna tu będzie dawna, klasyczna już dziś koncepcja Anny Wierzbickiej, rozróżniająca przeznaczenie genetyczne i przeznaczenie funkcjonalne obiektu (Wierzbicka 1971: 204). Przywołany w przykładzie (46) *karmnik* miał określone przeznaczenie funkcjonalne. Pomieszczenie przestało pełnić funkcję *karmnika*, zaczęło być *altanką*.

Jednostki *były* nie można też łączyć z nieco innym typem artefaktów, a mianowicie z nazwami substancji, por. **były cement, *byłe wapno, *byłe aluminium*.

Nazwy geograficzne

Do tego zbioru należą nazwy terytoriów wynikające z podziałów topograficznych i administracyjnych. Chodzi tu o nazwy własne związane z podziałem politycznym świata i jego poszczególnych krajów, podziałami geograficznymi i administracyjnymi, a więc np. o nazwy województw, powiatów, gmin, a także miejscowości, krain, regionów (szerzej zob. Grzenia 2008). Zaliczymy tu również nazwy ulic, rynków, osiedli, placów, skwerów; por.:

- (48) W państwie takim jak **były ZSRR** istniał tylko jeden interes – interes państwa totalitarnego (NKJP).
- (49) Do I Rzeczypospolitej **byłe Księstwo Czernihowskie** należało tylko ok. 50 lat w XVII w., z tego jako województwo 33 lata (ibid.).
- (50) Po kilku latach **były Stalinogród** zmienił się znów w Katowice.
- (51) Jednocześnie przez dwa lata pełnił funkcję wizytatora-metodyka matematyki na terenie obejmującym **były powiat szumski** (ibid.).
- (52) Od pomnika Lenina, przez **były plac Lenina**, kolumna ruszyła **byłą aleją Lenina** (ibid.).

Możliwe są też połączenia przymiotnika *były* z rzeczownikami pospolitymi należącymi do nazw topograficznych ogólnych, por.:

- (53) Na terenie **byłego placu** znajduje się obecnie centrum handlowe.
- (54) Takie praktyki powszechne były na terenie mojego **byłego osiedla**.

Nazwy istot żywych

Próba połączenia nazwy istoty żywej (zwierzęcia bądź rośliny) z przymiotnikiem *były* powoduje dewiację, por. np. **była żyrafa*, **były kot*, ale: *martwa żyrafa*, *martwy kot*. Por. też: **były dąb*, **była pelargonia*, ale: *zwiędnięta pelargonia*:

- (55) *Te kwiaty są *byłe*.
- (56) Te kwiaty są *zwiędnięte*.
- (57) *Mój pies jest *były*.
- (58) Mój pies jest *martwy*.

Jednak w szczególnych wypadkach, w konkretnych kontekstach, jak np. teksty artystyczne czy sztuki teatralne, połączenia tego typu mogą występować, por. zdanie: „Była żyrafa poznaje czarnopiórego łabędzia, który oświadcza jej się pod byłym dębem”. Wyrażenia **była żyrafa* czy **były dąb* traktuję w tym wypadku jako znaczenia figuratywne. Zgodnie z założeniami artykułu ich występowanie jest możliwe, lecz nie jest *sensu stricto* przedmiotem analizy. Bliskoznaczniki i antonimy przy-

miotnika *były* również nie łączą się z nazwami zwierząt ani roślin, por. **dawna róża*, **eks-chomik*, **aktualny lew*, **bieżące lilie*. Choć zdanie takie, jak:

(59) Nasz dawny pies nie jadał marchewki, lecz obecny zajada się nią ze smakiem.

należałoby uznać za poprawne. Przymiotnik *dawny* pod wieloma względami różni się od *były* i ma szerszy zakres znaczeniowy.

4. W artykule scharakteryzowana została łączliwość przymiotnika *były* z poszczególnymi klasami rzeczowników (nazwami osób i innych istot żywych, nazwami artefaktów, nazwami geograficznymi). Przedstawioną analizę opieram na trzech ważnych dla semantyki przymiotnika *były* pojęciach – pojęciu czasu, pojęciu zmiany i pojęciu relacji międzyludzkich. Mają one znaczący wpływ na rozstrzygnięcie o akceptowalności i nieakceptowalności połączeń. Jeżeli rzeczownik nazywa obiekt bądź relacje, które nie są trwałe (są zmienne), to może łączyć się z badanym przymiotnikiem. Zasada ta nie dotyczy nazw zwierząt i roślin, które nie mogą współwystępować z *były*.

Literatura

- BEDNAREK A., GROCHOWSKI M., 1997, *Zadania z semantyki językoznawczej*, Toruń.
- BOGUSŁAWSKI A., 1976, *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 356–364.
- GROCHOWSKI M., 1993, *Konwencje semantyczne a definiowanie wyrażen językowych*, Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., 1995, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2012a, *Polskie przymiotniki jako sygnały aktualizacji temporalnej wypowiedzi*, [w:] eadem, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 217–226.
- GRZEGORCZYKOWA R., 2012b, *Przymiotniki temporalne na tle ogólnej językowej konceptualizacji czasu*, [w:] eadem, *Świat widziany poprzez słowa. Szkice z semantyki leksykalnej*, Warszawa, s. 227–236.
- GRZEGORCZYKOWA R., PUZYNNINA J., 1999, *Rzeczownik*, [w:] R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 389–468.
- GRZENIA J., 2008, *Słownik nazw geograficznych z odmianą i wyrazami pochodnymi*, oprac. red. A. Kubiak-Sokół, Warszawa.
- HORODEŃSKA-OSTASZEWSKA M., 2011, *O nazwach osób. Problemy z symetrycznością informacji o płci*, [w:] Z. Zaron, S. Dubisz (oprac. i red. nauk.), *Osoby i działania. Wokół „Słownika nazw osobowych”*, Warszawa, s. 207–306.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
- IVIĆ M., 2007, *O jednom specifičnom sintaksičkom sredstvu za ovremenjavanje srpskih naziva ljudi*, „Zbornik Matice srpske za slavistiku” 71–72, s. 13–17.

- LASKOWSKI R., 1999, *Przymiotnik*, [w:] R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski, H. Wróbel (red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa, s. 352–360.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, praca zbiorowa, red. A. Przepiórkowski, M. Bańko, R.L. Górski, B. Lewandowska-Tomaszczyk, Warszawa 2012.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, [on-line:] nkjp.pl.
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań 1994–2005.
- SZUPRYCZYŃSKA M., 1980, *Opis składniowy polskiego przymiotnika*, Toruń.
- TOPOLIŃSKA Z., 2011a, *I nadal w kręgu (para)zaimków*, „Linguistica Copernicana” 6, s. 39–45, [on-line:] <http://dx.doi.org/10.12775/LinCop.2011.021>.
- TOPOLIŃSKA Z., 2011b, *Kilka uwag o tzw. zaimkach i przymiotnikach dzierżawczych*, „Prace Filologiczne” LX, s. 257–261.
- WIERZBICKA A., 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WSJP: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] wsjp.pl.

Connectivity of the Adjective *były* ‘Former’ with Nouns

Summary

The paper discusses the grammatical and semantic characteristics of the adjective *były* ‘former’, with a particular regard to its connectivity with nouns. The adjective *były* is an element of a nominal group, it connotes a noun on the right side, and cannot be used in the function of a predicate. It connects with certain groups of common nouns which denote people and artifacts, as well as with geographical names; it does not connect with names of animals or plants.